

**Депортація населення з західноукраїнських земель як складова
тоталітарної політики СРСР (1944-1953 рр.)**

Метою роботи є вивчення особливості депортації населення західноукраїнських земель протягом 1944-1953 рр.

Об'єктом дослідження – стало поняття депортації та депортаційні процеси на західноукраїнських землях.

Завданнями дослідження стало дослідження депортаційних процесів на західноукраїнських землях, подальша доля депортованих.

Для написання даної доповіді були опрацьовані ряд матеріалів бібліотеки ІФНМУ, матеріали дисертаційного відділу Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника та матеріали Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. Франка. Для доповіді використано ряд свідчень очевидців тих подій, зокрема, Кіселик Марії Іванівни та Кучера Михайла Васильовича.

У 1944 р. на західноукраїнських землях знову розпочалася «радянізація», що супроводжувалась масовими репресіями проти «ворогів народу». Складовою репресій були депортації місцевого населення у віддалені регіони СРСР. Переселенські акції стали ефективним засобом для примирення населення з ідеологічними та політичними цілями радянського тоталітарного режиму. Депортаційна політика радянської влади на західноукраїнських землях стосувалася, насамперед, членів ОУН та воїнів УПА, їхніх сімей, а також осіб, що підтримували український національно-визвольний рух. Нарком внутрішніх справ УРСР Василь Рясний зобов'язав обласні управління НКВС західних областей до 15 лютого 1945 р. провести облік усіх мешканців сільської місцевості віком від 15 років, оскільки саме селяни надавали значну допомогу підпіллю. Виселення проводились на підставі рішень і постанов союзних та республіканських партійних органів та НКВС. Зокрема, в наказі НКВС СРСР

від 31 березня 1944 р. народний комісар внутрішніх справ СРСР Лаврентій Берія пропонував висилати на заслання «членів родин оунівців і повстанців після затвердження постанови, не чекаючи одержання рішення Особливої наради». Переселенню підлягали також усі неповнолітні члени сім'ї повстанця та його родичі. Відповідно до наказу НКВС СРСР № 601552 від 10 грудня 1940 р. усе майно депортованих конфісковували. 7 квітня 1944 р. вийшла директива НКВС СРСР № 130 про виселення сімей оунівців (19 тис. осіб) до Красноярського краю, в Іркутську, Омську та Новосибірську області.

15 квітня 1944 р. у штабі по боротьбі з ОУН та УПА м. Рівного Василь Рясний підготував інструкцію-вказівку про порядок проведення виселення сімей активних учасників націоналістичного підпілля, що була терміново поширена по всіх районних відділах УНКВС-УМДБ західних областей УРСР. Відтак у кожному районі були складені списки сімей учасників національно-визвольної боротьби, яких потрібно виселити. Лише у Львівській області на виконання цієї директиви у жовтні 1944 р. були підготовлені списки на виселення 10 тис. 517 осіб. Вже через рік у віддалених регіонах СРСР було близько 2 млн 230 тис. 500 спецпоселенців, серед яких – 20 тис. 800 оунівців.

27 листопада 1945 р. для захисту від акцій ОУН та УПА було прийнято спеціальну постанову про «очищення» від населення території навколо підприємств та доріг в радіусі 10-15 кілометрів. Секретарі обкомів партії складали та надсилали на затвердження секретарю ЦК КП(б)У Микиті Хрущову списки родин «бандитів і бандпособників», яких потрібно виселити. Зокрема, секретар Львівського обкому КП(б)У Іван Грушецький у доповідній записці М. Хрущову запропонував «провести виселення з окремих сіл у віддалені місця Радянського Союзу 4 394 сім'ї в кількості 15 388 чоловік». Людей мали виселити з 405 населених пунктів. Примітки до цієї доповідної записки містили інформацію про близькість розташування населених пунктів до державного кордону, залізничних колій та автомагістралей, ліній урядового зв'язку, машинно-транспортних станцій, телеграфних і телефонних ліній, заводів, а також про акції українського підпілля по районах. Під час проведення

виселення населення групи НКВС чинили терор і беззаконня: катування, побої, вбивства, розкрадання та підпали майна тощо.

У 1947 р. депортації населення продовжилися. Відповідно до постанови РМ СРСР № 3214 від 10 вересня 1947 р. виселяли насамперед «родини учасників банд ОУН, пособників учасників ОУН та членів їхніх родин, куркулів-націоналістів та їхні родини». Наймасштабнішою депортацією населення західноукраїнських земель у повоєнний час стала операція «Запад», проведена у жовтні 1947 р. Людей планували перевозити із 86 залізничних станцій західних областей України (за винятком Закарпатської). У Львові, Чорткові, Дрогобичі, Рівному, Коломиї та Ковелі було утворено 6 збірних пунктів для прийому сімей «націоналістів» та відправлення їх звідти на спецпоселення.

3 жовтня 1947 р. генерал-лейтенант Василь Рясний затвердив «план заходів МВС СРСР по перевезенню спецпереселенців із західних областей УРСР». Спочатку планувалось депортувати 75 тис. осіб (25 тис. сімей). Згодом МДБ СРСР збільшило планову цифру до 100 тис. осіб. Для проведення виселення був утворений оперативний штаб, який очолив комісар міліції 2-го рангу М. Дятлов. З 15 жовтня штаб дислокувався у Львові, куди зі східних областей прибували оперативні працівники. Депортованим дозволяли брати із собою найнеобхідніші предмети, дрібний господарський реманент, продукти харчування. Для кожного була встановлена норма харчування з розрахунком на добу: 500 г хліба, 60 г риби, 10 г жирів, 10 г цукру. Виселення здійснювали 13 тис. 592 працівники каральних органів. До акції залучили комсомольський та партійно-господарський актив.

До списків осіб на виселення, поспіхом складених секретарями сілрад, потрапило багато осіб, що не були близькими родичами повстанців. За матеріалами справ, заведених на повстанців, «підривна» діяльність їх родичів часто взагалі не була встановлена. Для уникнення нападів з боку частин УПА війська МДБ патрулювали дороги, перехрестя та залізничні станції. Деякі сім'ї, попереджені підпіллям напередодні депортації, сховались у лісах. До акції з виселення було залучено гужовий транспорт та автотранспорт, засоби зв'язку.

Депортація завершилася 26 жовтня 1947 р. Із 7 західних областей України у 44-х залізничних ешелонах було вивезено 77 тис. 791 особу (26 тис. 332 сім'ї), з них 18 тис. 866 чоловіків, 35 тис. 441 жінку, 22 тис. 279 дітей. Серед виселених родин переважали селяни-середняки – основа традиційної господарської структури західноукраїнського села. Станом на 1 січня 1948 р. їх розселили в різних регіонах СРСР: Омська область – 4 тис. 370 сімей, Казахська РСР – 3 тис. 133 сім'ї, Молотовська область – 2 тис. 991 сім'ю, Челябінська область – 2 тис. 788 сімей, Іркутська область – 1 тис. 924 сім'ї, Красноярський край – 536 сімей, Читинська область – 453 сім'ї. Депортовані працювали у вугільній промисловості, на підприємствах, лісозаготівлі та в сільському господарстві.

У 1948–1953 рр. найбільше постраждали заможні селяни, яких радянська влада вважала головною перешкодою у колективізації західноукраїнського села. Виселяли «куркулів», які підтримували ОУН та УПА й не хотіли вступати до колгоспів. Загалом протягом 1949 р. у віддалені райони СРСР із Львівської та Станіславської областей було депортовано 1 тис. 524 сім'ї «злісних саботажників» колгоспного будівництва. 27 квітня 1950 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило постанову «Про підготовку документів щодо виселення родин оунівців і зміну існуючого порядку комплектування груп охорони громадського порядку», відповідно до якої передбачалося додатково депортувати 182 тис. 543 особи – «учасників банд націоналістичного підпілля», «бандпособників» та членів їхніх родин, а також 12 тис. 135 куркулів. 23 січня 1951 р. з'явилась постанова Ради міністрів СРСР №189-88 сс «Про виселення куркулів із сім'ями з території Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської, Чернівецької та Закарпатської областей Української РСР». Станом на 7 серпня 1951 р. із Західної України планувалося виселити 1 тис. 240 «куркульських» господарств (4 тис. 641 осіб). За даними 9-го управління МДБ СРСР, станом на 1 січня 1953 р. на обліку в спецпоселеннях перебувала 1 тис. 445 «куркулів», депортованих із західноукраїнських земель в 1951 р. Відповідно до постанови Ради міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 4 квітня 1951 р. майно депортованих підлягало конфіскації, частково ним сплачували державні зобов'язання перед іншими

суб'єктами, частину передавали безкоштовно колективним господарствам для постійного користування. На поч. 1950-их рр. масштаби депортацій значно зменшились у зв'язку з ліквідацією збройного спротиву УПА та підпілля ОУН, а також кризою сталінської моделі державного управління.

Виселені сім'ї мешкали у непристосованих для життя приміщеннях. Людям не вистачало одягу та взуття, вони були виснажені через недоїдання та важку працю. Усі ці фактори, а також складні кліматичні умови спричинили високу смертність серед населення.

Правове становище депортованих визначалось постановою РНК ¹СРСР № 35 від 8 січня 1945 р. Найголовнішими обов'язками були «суспільно корисна праця» та перебування в межах району розселення під наглядом комендатури НКВС. Переїзд до іншої області чи регіону СРСР був категорично заборонений. Як правило, спецпоселенців підселяли в будинки до місцевих жителів «за рахунок ущільнення». Найкращі фахівці з числа депортованих в 1-ій пол. 1950-их рр. змогли отримати кращу роботу та житло, однак загалом матеріально-побутові умови депортованих залишались незадовільними.

Діти та підлітки мали право навчатися у місцевих школах та вищих навчальних закладах. Після досягнення повноліття вони отримували паспорти з відміткою про обмеження в правах. Дорослі працювали у вугільній, лісовій та паперовій промисловостях, на місцевих підприємствах та в закладах міністерства промбудматеріалів.

Наприкінці 1940-их рр. у зв'язку із активним спротивом «радянзації» західних областей УРСР режим утримання спецпоселенців став значно жорсткішим. Серед депортованих були діти до 5 років, інваліди війни, люди похилого віку, колгоспники. Якщо родини «оунівців» у 1944–1946 рр. виселяли на спецпоселення на 5 років, то в 1947–1949 рр. – на 8-10 років та довічне поселення. У 1949 р. термін заслання депортованих 1944 р. родин закінчувався, проте, «враховуючи складну обстановку в західних областях УРСР», їх було вирішено залишити на місцях поселення довічно. 6 квітня 1950 р. на оунівців, що були на поселенні протягом 1944–1949 рр., поширювалась дія указу від 26

¹ Рада народних комісарів

листопада 1948 р., відповідно до якого за втечу з місця обов'язкового та постійного поселення депортованому загрожувало 20 років каторжних робіт.

З поч. 1950-х рр. до центральних відомств надходило багато скарг про обмеження прав людей. Цю проблему почали більш ретельно вивчати після смерті Йосипа Сталіна в березні 1953 р. У квітні-травні 1953 р. МВС СРСР здійснило підготовчу роботу для масового звільнення спецпоселенців. Однак через арешт Л. Берії цього не відбулося. Натомість постанова Ради міністрів СРСР від 5 липня 1954 р. «Про скасування деяких обмежень у правовому становищі спецпоселенців» звільняла зі спецпоселення громадян, виселених за «антигромадський і паразитичний спосіб життя» у сільському господарстві. Водночас визнавалося передчасним звільнення з-під нагляду органів МВС СРСР «оунівців, бандитів і пособників бандитів» та їхній сімей, які були вислані із Західної України, сімей «куркулів», виселених протягом 1945–1952 рр. Відповідно до прийнятого документу з обліку спецпоселень були зняті діти до 16 років і діти старші цього віку, які навчалися. Усі депортовані отримали право вільно пересуватися в межах відповідної області чи краю (без зміни постійного місця проживання). Якщо раніше спецпоселенці повинні були відзначатися у спецкомендатурах щомісячно, то згідно з прийнятою постановою – щорічно.

13 червня 1954 р. був скасований указ від 26 листопада 1948 р. «Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов'язкового і постійного поселення осіб, виселених у віддалені райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни». Відповідно до цього документу за втечу виносили вирок до 20 років каторжних робіт. Реальне звільнення депортованих «членів сімей оунівців» розпочалось тільки після виходу постанови Ради міністрів СРСР від 15 травня 1956 р. «Про скасування обмежень по спецпоселенню з членів сімей українських і білоруських націоналістів, звільнених від заслання на поселення».

За даними МВС України, протягом 1944–1952 рр. із західних областей України було депортовано 65 тис. 906 сімей (203 тис. 662 особи), в т. ч. членів родин учасників «банднаціоналістичного підпілля», «бандпособників» та членів їхніх родин – 182 тис. 543 особи, «куркулів» з родинами – 12 тис. 135

осіб, єговістів, колишніх військово-службовців армії Андерса з їхніми родинami – 8 тис. 984 осіб. Їхнім місцем призначення стали віддалені регіони Уралу та Сибіру. Багато з них додому так і не повернулося.

Після смерті Й. Сталіна масові депортації припинилися, однак скасування правових обмежень для депортованих тривало до 1956 р. Повоєнні депортації на західноукраїнських землях мали «антинаціоналістичне» забарвлення і яскраво виражений етнічний характер. Примусові виселення населення західноукраїнських земель пришвидшили колективізацію, підірвали соціальну базу українського руху Опору, змінили етнічну та соціальну структуру регіону.

Зі слів очевидців

Кіселик Марія Іванівна

«Я народилася 1934-го року у селі Чорна Нижньо-Устріцького району Дрогобицької області (зараз це територія Польщі). Наша родина була заможною. Мій дідусь їздив на заробітки до Америки, щоб забезпечити безбідне життя дітям та внукам. Він призов із закордону великі на той час гроші, щоб тут купити нові землі, худобу, дати відповідну освіту нащадкам. Проте, після Другої світової війни почався переділ територій. У зв'язку з цим вийшов указ про примусову депортацію населення. Особливо контролювали заможних селян та інтелігенцію, їх влада боялася. В жовтні 1951 року ці жорстокі закони торкнулися і нашої сім'ї. Мого чоловіка забрали в армію на Сахалін, де він пробув більше чотирьох років. Щодо цілої родини, то ніхто не знав, куди нас повезуть, тому, щоб не загинути з голоду, довелося забити усіх свиней, м'ясо пересолити і скласти у великі дерев'яні куфри (ящики) і взяти з собою. З господарства можна було вивезти лише одного коня і корову, але їх зразу забрали в колгоспи. А усе майно, яке залишилося тут, одразу конфіскували та віддали у державну власність. Із нашого двоповерхового будинку згодом зробили польську гімназію.

Нас везли у товарних вагонах, в одному кінці була худоба, а в іншому – люди. Ми їхали місяць від Перемишля до Донецька (колишнього Сталіна). Коли зупинявся поїзд, люди вимочували м'ясо і на вогнищі варили зупу, солоний присмак якої я відчуваю й досі. Антисанітарія, постійний холод стали причиною багатьох людських недуг та смертей. Свою шестимісячну доньку я тримала у пазусі, щоб дати їй бодай якесь тепло. У листопаді нас висадили серед степу, де було кілька дощаних бараків та землянок, заселених ще невеликою кількістю людей. В один із таких бараків поселилися і ми. Там було настільки холодно, що замерзала вода у відрах. Щоб вижити у цих жорстоких умовах, люди починали будувати хатки із саману (солома, перемішана з глиною та кінським послідом).

Ми повинні були освоювати Донецькі степи і шахти. Переселенцям доводилося виконувати різну роботу, щоб заробляти трудовні. Грошової оплати тоді не було. Замість грошей давали певну кількість зерна, відповідно до зароблених трудовнів. Моя мама працювала на птахофермі, іноді приносила кілька яєць. Тато був ветлікарем, проте вмів надати допомогу й людям. Молодшого брата забрали у гірниче училище для робіт у шахті. Але це йому не подобалося, тому, мріючи стати шофером, він втік звідти і переховувався довгий час вдома. У нас не було ні грошей, ні документів. Це був край заслання, який називали ще «другими Соловками». Аж після смерті Сталіна 1953 року ситуація змінилася на краще. Почали видавати паспорти, крім трудовнів працю оплачували вже й грошми - радянськими рублями. Збільшилася кількість сільськогосподарської техніки, активно вирощували кукурудзу, пшеницю, соняшник, розвивалося фермерство і садівництво.

Одного дня влітку 1954 року моя чотирьохрічна донечка, яка гралася на подвір'ї, раптом забігла у хату і вигукнула: «Мамусю, до нас іде солдат!». Ми кинулися назустріч, сльози радості котилися по щоках, що мою дитинку нарешті обіймає наш тато. Всі ці жахливих чотири роки ми з чоловіком постійно листувалися і ось, нарешті, він повернувся до нас. Маючи освіту нафтовика, він влаштувався на роботу і одержав квартиру на Станіславщині, а потім забрав мене із донечкою сюди. Хоча й було багато втрат і страждань, але історію нашої сім'ї можна вважати щасливою, шкода, що не у всіх так склалося. Моя рідна сестра і брат залишилися на Донеччині, де і живуть досі.» - розповідала моя прабабуся Кіселик Марія Іванівна, безпосередній учасник усіх цих подій.

Інформація зібрана Струтинською Діаною від очевидців подій

Кучера Михайло Васильович

Мій прадід Кучера Михайло Васильович народився 30.11.1926 року (в деяких документах значиться 1922 рік) в селі Пациків (тепер с. Підлісся) Тисменицького району Івано-Франківської області в сім'ї заможного селянина Кучери Василя Михайловича і Царук Парані Василівни. В родині по чоловічій лінії всіх хлопців з покоління в покоління називали Василями і Михайлами.

Батько мого прадіда був людиною освіченою, грамотною, був дяком в церкві с. Пациків. З приходом радянської влади його вибрали головою сільської ради.

Він хотів дати освіту своєму синові і відправив свого сина вчитися в с.Крихівці в церковно-приходську школу.

Михайло любив природу, ліс, орієнтувався в лісі і знав всі стежки, багато часу проводив у лісі. За любов до лісу, через що кульгало навчання мого прадіда, йому діставалося від батька.

Коли почалася II Світова Війна мій прадід Кучера Михайло Васильович ще був неповнолітнім і участі в діючій армії не приймав.

Коли в 1943 році С. Ковпак мав рейд від Путивля до Карпат і був у наших краях (лісах) і зустрівши Михайла в лісі взяв його до себе в повадирі.

Прадіда заставили проводити загон С. Ковпака від села де він жив до Делятина. В документах рейда були папери що засвідчували що Кучера Михайло Васильович був провідником і за пізніше це йому присвоїли учасника бойових дій.

Коли мій прадід захворів, він відправився самовільно назад додому. По дорозі додому він вертався лісами, ховався в лісі від німців, харчувався з розбитих польових кухонь кашею, яка вже була замерзша.

Коли визволили Західну Україну прадіду Кучері Михайлу Васильовичу вже було виповнилося 18 років і його забрали в трудову армію в м. Караганду (Казахстан) працювати на шахту №12 Кіроввугілля, де він важко працював до 1948 року поки його не засипало в шахті. Його відкопали, лікувався, отримав II групу інвалідності. Був звільнений і відправлений назад додому.

За час перебування в Караганді він познайомився з Білецькою Марією Данилівною, до якої він часто приходив у гості, вона смачно готувала.

Білецька Марія Данилівна народилася 12 березня 1917 року. У неї на той час вже була маленька дочка (Єгорова Світлана), батько якої загинув на війні.

В 1947 році в Кучери Михайла Васильовича і Білецької Марії Данилівни народився син Василь – мій дід.

В 1948 році мій прадід Кучера Михайло Васильович був звільнений з шахти №12 по стану здоров'я і разом з сім'єю повернувся в Станіславів. Оселившись в Станіславові влаштувався на роботу (працював комірником, електромонтером).

В 1950 році був арештований і вивезений як сім'я посібника учасника організацій націоналістів і відправлений 26.04.1950 року з Станіслава в Томську область в Верхнє-Кецькиц район в робітничє селище Рибінськ з конфіскацією майна.

Працював в Небічинському ліспромхозі треста «Томліс» трактористом, потім бригадиром-механіком.

Прадід був дуже чутливим до несправедливості і постійно писав Москву і Київ що його несправедливо засудили.

В 1953 році в Кучери Михайла Васильовича і Білецької Марії Данилівни народилася дочка Тетяна. Незважаючи на всі випробування вони вміли налаштувати свій побут. Для того щоб прогодувати дітей тримали корову.

В 1955 році Кучера Михайло Васильович офіційно одружився з Білецькою Марією Данилівною.

В 1958 році Кучера Михайло Васильович був нагороджений грамотою за трудові досягнення і його фото було розміщено на дошці пошани.

Рішенням Верховного суду УРСР від 14 вересня 1957 року постанова по справі Кучери Михайла Васильовича і Білецької Марії Данилівни була закрита і вони були зняті з обліку спецпоселення з дітьми (Світланою та Василем) та повернені до дому.

В 1958 році прадід Кучера Михайло Васильович звільнився з роботи і разом з сім'єю виїхав в Волгоградську область Ніколаєвський район, селище Ніколаєвск до родини жінки.

Але тяга за Україною перемогла і він з сім'єю повернувся до Станіславова.

В 1959 році сім'я вернулася на Україну, прадід пішов працювати екскаваторником цегельного заводу №3 і працював там до 1988 року з виходом на пенсію.

В 1960 році у нього народилася дочка Ольга.

За час роботи на заводі був нагороджений почесними грамотами.

Приймав активну участь в спілці репресованих, ходив на збори, розповідав про часи репресій та перебування в Сибірі. Завжди був активний і в хорошій фізичній формі.

Помер 19 травня 2016 року, похований у рідному селі Підлісся.

Інформація зібрана Грицяком Данилом від очевидців подій